

Сізов Віталій Валерійович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки (м. Дніпро, Україна).
E-mail: rimma.sizova@gmail.com

Sizov Vitaliy Valeriyovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Head of Social Humanitarian Disciplines Department of M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music (Dnipro, Ukraine).
E-mail: rimma.sizova@gmail.com

УДК 373.21

ЕФЕКТИВНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНИХ ЗАНЯТЬ З ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ЕМПАТІЙНОСТІ ТА ЧУЙНОСТІ

І. Г. Табачник, А. С. Пехарєва

У статті надана сутнісна характеристика понять емпатії, чуйності, співчуття. Представлені особливості формування емпатії у дітей дошкільного віку. Наведені методи та форми роботи по вихованню чуйності у дошкільників. Представлені результати експериментально-дослідницької роботи, що підтверджують необхідність впровадження спеціально організованих занять по вихованню емпатії та чуйності.

Ключові слова: емпатія, чуйність, педагогічні умови, діти старшого дошкільного віку, гра.

Постановка проблеми. Все частіше можна почути про те, що сучасні діти жорстокі, агресивні та нещирісердні. Деякі пояснюють цей феномен навколишньою ситуацією у країні та світі, інші пов'язують це із недоліками виховання. Вихователям властиво оцінювати поведінку дітей як агресивну, а більшість батьків оцінює свою дитину як неагресивну або помірно агресивну. Виходом з цієї ситуації є робота, де пріоритетним напрямом є цілеспрямоване емоційно-моральне виховання особистості дитини, основи якої закладаються в дошкільному віці. Виховання співчуття, чуйності, гуманності є невід'ємною частиною морального виховання.

Виховання емпатійності може відбуватися лише під час організованої ігрової діяльності або взаємовідносин із дорослими, бо індивідуальні дитячі ігри затверджують егоцентризм дитини і можуть стати серйозними перепонами для його спілкування з однолітками, через те, що гра з лялькою не передбачає співчуття та співпереживання. Тому одним із провідних шляхів виховання чуйності у дітей є бесіди та ігри з дорослим, під час яких дитина засвоює ключову ідею: кожній людині важливо відчувати, що всі навколо ставляться до неї тепло, з добротою та щирістю. Тому так важливо не лише сподіватися на доброзичливість з боку інших, а бути добрими до всіх, хто нас оточує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно, у повсякденному житті, гуманізація відносин між людьми пов'язується зі співчуттям, умінням зрозуміти іншу людину, перейнятися її проблемами та радощами. У психології ці найважливіші здібності узагальнюються поняттям «емпатія».

Поширена наступна точка зору: співчуття – це не тільки страждання разом з тим, хто страждає, і не лише співчуття іншій людині з приводу її проблем, але це і допомога тому, хто не має сил щонебудь змінити, або хоча б бажання допомогти. Почуття співчуття може бути до будь-яких істот і взагалі до будь-яких форм життя, які у своєму існуванні відчувають постійні труднощі, біль, страждання і в той же час безсилі щонебудь змінити [5].

У вітчизняній психології існує досить багато досліджень з проблем емпатії, історії розвитку уявлень про неї в філософії і психології [1]. Багатозначність терміна «емпатія» деколи змушує дослідників використовувати більш однозначні, на їхню думку, поняття «ідентифікація», «співпереживання», «співчуття» і ін.

Проблему розвитку емпатії у дітей дошкільного віку досліджували такі вчені, як А. Запорожець, Я. Неверович, Л. Мерфі та інші. Проблема емпатії дуже важлива як в психологічному, так і в педагогічному аспектах. Проникнення в природу емпатії дасть змогу підійти до складної проблеми взаємозв'язку складу особистості та емоційної сфери людини, полегшить вивчення формування особистості дитини, виникнення моральних почуттів та їх ролі в поведінці [1; 3].

До кінця першого місяця життя немовлята проявляють радість не тільки посмішкою, але і цілим комплексом рухів, який в психології називається комплексом пожаття. Діти посміхаються дорослому не у відповідь на його посмішку: вони посміхаються і байдужому, і навіть погрожуючому обличчю дорослого. Дослідження показали, що

посмішкою, комплексом пожвавлення дитина не тільки спілкується з дорослим, але й активно повертає його до спілкування [4].

До п'яти років дитина досягає певної самостійності, чітко осмислює і власну автономію, і автономію іншого. Вихователі дитячих садків знають, що п'ятирічні діти здатні до гострих переживань заздрості, і до яскравих проявів співчуття. Причому, як заздрість, так і співпереживання проявляється в діях: якщо дитина заздрить, вона може пожалітись, якщо співпереживає, то може поділитись самим найдорожчим для себе, щоб розрадити.

П'ятирічна дитина вже здатна зрозуміти переживання інших людей, пов'язати їх з певними діями. Це допомагає їй засвоїти рольову гру, яка займає центральне місце в життєдіяльності дітей цього віку і має вирішальне значення для їх психічного розвитку. Проте дуже часто в сьогоденні можна почути про агресивність дітей.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Старший дошкільний вік є кризовим у розвитку дитини. З одного боку в неї вже сформовані певні соціальні та емпатійні навички, з іншого боку – дитина переживає кризу «дорослості» та стає вередливою та скутою. Спільна діяльність дітей орієнтована на вміння дітей узгоджено діяти один з одним, реагувати на стан партнера. Проте, емоційна сфера дитини, котра переживає кризовий період, найбільш вразлива, тому взаємовідносини дітей між собою, та взаємовідносини із дорослими можуть також переживати кризовий момент. Це викликає необхідність більш досконалих, комплексних педагогічних засобів, саме для дітей старшого дошкільного віку.

Одним з таких засобів є педагогічні ситуації. Ще Л. Виготський стверджував, що необхідно заздалегідь створювати умови, необхідні для розвитку відповідних психічних якостей, хоча вони ще не дозріли для самостійного функціонування. Отже, правильно організовані педагогічні умови являють собою результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційні форми навчання для досягнення поставлених цілей [2].

Зазвичай, чуйність розглядають як моральну якість, що визначає суспільну спрямованість особистості та виявляється в турботі про потреби, запити й бажання оточуючих, уважності до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовності прийти на допомогу. Тому, використовуючи певні методи взаємодії з дитиною старшого дошкільного віку, можна сприяти вихованню знань про стан, настрій людини, тварини або інших живих істот зі слів, жестів, постави, вміння

висловлювати співчуття, підтримку, виявляти доброзичливість у взаєминах з однолітками; розуміння того, що доброта та милосердя є цінністю людського життя [3; 4].

Індивідуальну роботу з дітьми старшого дошкільного віку можна почати з прийомів саморегуляції. Навчати дошкільників вмінню володіти собою в різних ситуаціях корисно починати з релаксаційних вправ. Гра є універсальним засобом корекції і профілактики відхилень та труднощів в розвитку дитини дошкільного віку. В цілях виховання емпатійності слід використовувати індивідуальну та групову форми ігрової корекції.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності використання спеціальних методів та форм роботи з дітьми старшого дошкільного віку щодо виховання емпатійності та чуйності.

Виклад основного матеріалу. В ході вивчення особливостей проявів емпатії та чуйності у дітей старшого дошкільного віку було виокремлено певні критерії оцінки сформованості та рівня емпатії.

Отримані результати дозволили виділити деякі особливості емпатійної поведінки сучасних дошкільників. У прояві емпатії старшими дошкільниками були виділені такі особливості:

- більшість дітей демонструє позитивне ставлення до емпатійної поведінки і визнають її значимість і необхідність, що виявляється на рівні теоретичних уявлень, проте не знаходить відображення в практиці реальних взаємин;

- в емпатійній поведінці, дошкільники використовують засвоєні способи прояву ставлення до іншого, які характеризуються стереотипністю, нестійкістю, що обумовлено індивідуальним досвідом взаємодії дитини з оточуючими;

- в проявах емпатії, діти старшого дошкільного віку орієнтовані, як правило, на надання допомоги, при цьому суттєві труднощі відзначаються при необхідності проявів емпатії дітьми в ситуаціях іншої емоційної спрямованості.

Виходячи із результатів діагностики чуйності дітей дошкільного віку, було запропоновано комплекс вправ та занять, що враховували всі прогалини у емоційній сфері дошкільників.

Серед вправ, що використовувалися, можна виділити основні:

- бесіда про милосердя. Що означає слово «милосердя»? Наведіть приклади милосердних вчинків. Воно допомагає чи заважає жити? Чи кожен може стати милосердним? Що робити, щоб стати

милосердним? Вам знадобиться: настільно-друкована гра «Так чи ні» (з набором картинок, серця, вирізані з картону, сонечко та промінці).

– Моделювання «Сонечко милосердя». Кожна дитина отримує промінець сонечка милосердя та називає те, що вона може зробити милосердного. Промінці клеяться навколо сонечка (не треба питати, що ти зробив милосердного. Виставляти напоказ своє милосердя некрасиво).

– Настільно-друкована гра «Так чи ні» (з набором картинок). Діти сідають навколо столу, розглядають картинки із зображенням різних ситуацій, в яких окремі вчинки героїв є милосердними, а окремі – ні. Діти обирають картинки, систематизують їх, пояснюючи, чому окремі вчинки можна назвати милосердним, а інші – ні.

– Колективна розмова «Як діє чужина людина». Діти обговорюють ситуації та виносять два рішення: як вчинила б чужина людина, нечужина людина. Вправа для рефлексії: як вчинив би ти?

– Моделювання милосердя (серця, в якому вистачить місця для всіх). На робочій стіні кріпиться зображення серця, вирізане з картону, обговорюють, а вихователь записує на них якості милосердної людини. Серця кріпляться навколо сонечка.

Всі ці методи використовувалися як окремо, так і під час занять. Всього було 7 організованих зустрічей з дітьми. Кожне заняття було присвячене вихованню чуйності, милосердя, толерантності та емпатії у дітей старшого дошкільного віку. Приводимо приклад заняття.

План-конспект заняття-бесіди «Раз добром налите серце – повік не охолоне» (народна мудрість). Мета: дати уявлення про чуйність, через чуттєво-практичну діяльність викликати у дітей відчуття доброти, чуйності, позитивні емоції – посмішку, радість задоволення від того, що зробив приємне іншому. Виховувати чуйність, милосердя, доброзичливість, бажання прийти на поміч слабкому ближньому.

Обладнання: казка «Дівчинка чуйність», модель «квіточка добрих справ», макет «квітуче дерево чуйності».

Заняття починається з читання казки «Дівчинка чуйність» (збірка народних алтайських казок «Байкалу озера казки»).

Після читання проводиться *обговорення*: Як ви зрозуміли, що таке чуйність? За що дівчинку назвали Чуйність? Які ви знаєте схожі за змістом слова? (милосердя, доброта, душевність, добросердя). Чи потрібно зберігати доброту, чуйність, милосердя? Що станеться, якщо доброта, чуйність зникнуть з життя людини? Чи робили ви добрі діла? Хто з оточуючих чужий до вас, від кого ви відчуваєте тепло серця,

доброту? Кого ви любите найбільше у світі? Хто заслуговує на милосердя, опіку? Чи знаєте ви добрі, «теплі» слова?

Мовленнєва гра «Скажи добре слово». Діти стають у пари, кожна пара повинна по черзі сказати один одному добре слово (що передає співчуття): слова похвали; слова підтримки; слова радості; слова вдячності.

Розв'язання проблемно-пошукових ситуацій: «Школа сердечної чуйності» (Як би ти вчинив, якщо...).

Ситуація 1. Мешканці пташиного двору у казці Г.-Х. Андерсена «Гидке каченя» ображали його за те, що він був не такий, як всі, некрасивий. Вони так його і називали «гидке, бридке каченя». Ніхто з них не спілкувався і не дружив. Чи правильно поведилися птахи? Як би вчинили ви: прийняли б каченя у коло своїх друзів чи відмовилися з ним дружити?

Ситуація 2. Уявіть ситуацію – з одного боку дороги впала ваша подруга (друг) і кличе на допомогу, а з другого боку дороги – старенький дідусь не може перейти дорогу, бо його тростина зачепилася за бордюр. Як ви вчините? Чи будете ви допомагати їм? Кому першому будете допомагати?

Ситуація 3. На прогулянку Оленка вийшла у новому зеленому пальті. Раптово підсковзнула та впала у калюжу, підвелася швидко і заплакала. Що ви будете робити? Як треба вчинити?

Вправа «Всі такі різні і у чомусь схожі» (з включенням української народної гри «Регіт»). Вихователь: Люди відрізняються один від одного одягом, звичками, національністю, віком. Будь-яка людина хоче, щоб її розуміли, поважали, любили. Всім людям просто необхідно чути добрі слова, побажання. Кожна людина неповторна, індивідуальна. Якщо б ми всі були однакові, то було б сумно жити на землі. Однак ми в чомусь схожі.

Вправа «Комплімент другові». Дітям пропонується об'єднатися у пари, уважно роздивитися один одного і знайти спільні і відмінні риси. Надати словесні характеристики один одному, зробити комплімент.

Наприклад: пара дівчат стають напроти одна одній і промовляють: у нас багато спільного – однакові очі, блакитного кольору; довге волосся, ми одягнені у плаття, у нас обох красиві чобітки і бантики. Але ми різні: у нас різні імена (Тетянка і Марійка); колір волосся різний (чорне та русаве волосся); ми різні за зростом тощо. Потім дівчата стають навпроти і роблять одна одній компліменти.

Практичне завдання «Квіточка добрих справ». Після перегляду мультфільму за казкою В. Катаєва «Квітка-семиквітка» діти отримують домашнє завдання: виготовити вдома разом із батьками квітку-семиквітку. Середина квітки – коло, до якого прикріплюються пелюстки, що знімаються. На кожному пелюстку записаний добрий, милосердний вчинок (допомогти мамі помити посуд, нагодувати маленьке бездомне кошенятко, віддати його у добрі руки, помиритися з другом, допомогти молодшій сестричці навчитися застібати гудзики, догляд за рослинами...). Завдання дається на тиждень. Наприкінці тижня діти мають принести квітку до дитячого садка і розповісти про добрі справи, які їм вдалося виконати за тиждень. Модель квітки діюча, можна кожного тижня замінювати «пелюстки добрих справ» на нові.

Логіко-математична вправа «Сходінки чуйності». Пропонуються набір персонажів будь-якої казки, треба їх розподілити на групи: хто з них добрий, чуйний, миролюбний, добросердний. Варіанти казок: «Попелюшка», «Пригоди крокодила Гени та його друзів», «Айболит», «Пригоди Цибуліно», «Морозко» та ін. Завдання: розташуй героїв на сходінках за ознакою:

а) милосердя; б) доброти; в) відповідальності; г) чуйності.

Запропоновані вправи відповідають головному соціальному замовленню – вихованню дієздатної, самостійної особистості з креативним мисленням.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати експериментально-дослідницької роботи переконують, що при реалізації педагогічної технології розвитку емпатії старших дошкільників в спеціально організованій діяльності, діти 6-7 років досягають високого рівня розвитку дієвої емпатії (72%).

За результатами проведеної роботи емпатійна поведінка дітей експериментальної групи якісно змінилась, а саме:

– підвищився рівень стійкості і самостійності емпатійних проявів дітей;

– спрямованість емпатійних проявів дошкільників в ситуаціях різної емоційної модальності розширилася;

– у всіх дітей відзначалася адекватність емпатійних проявів у відповідних ситуаціях і адекватність емпатійної поведінки; у дітей підвищилося прагнення проявляти співпереживання-співчуття-сприяння по відношенню до інших: однолітків, дорослих;

– діти демонстрували здатність змінювати свою поведінку, організувати діяльність з урахуванням потреб і бажань іншої дитини.

Таким чином, можна рекомендувати педагогам використовувати в роботі з дітьми ігри та вправи, що стимулюють розвиток співчуття, співпереживання через розроблену авторську ігрову методику поетапного розвитку емпатії. Крім ігор та ігрових вправ, які будуються на розвитку механізмів емпатії, доцільно використовувати творчу гру, яка сприяє розширенню і усвідомленню емоційно-чуттєвого досвіду дітей. Все це дозволяє дитині пізнавати навколишній світ природи, почуття і емоції людей, мати особистісне сприйняття, судження про досліджуване явище і на основі цього найбільш повно засвоювати інформацію про нього.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: [у 2 кн.]. – Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І.Д. Бех / [ред. О.І.Цибульська]. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 4. Детская психология / Л.С. Выготский; Под ред. Б.Д. Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
3. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності: [монографія / За наук. ред. Т.І. Поніманської, І.М. Дичківської]. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 208 с.
4. Коробкова В. Е. Изучение возможностей развития эмпатии у детей старшего дошкольного возраста с агрессивным поведением [Текст] // Психология: проблемы практического применения: материалы II междунар. науч. конф. (г. Чита, июнь 2013 г.). — Чита: Издательство Молодой ученый, 2013. — С. 96-102.
5. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Методичний посібник / Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська; За загальною редакцією О. Брежневої. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. – 176 с.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СПЕЦИАЛЬНО ОРГАНИЗОВАННЫХ ЗАНЯТИЙ С ДЕТЬМИ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ ЭМПАТИЙНОСТИ И ЧУТКОСТИ

И. Г. Табачник, А. С. Пехарева

В статье предоставлена сущностная характеристика понятий эмпатии, отзывчивости, сострадания. Представлены особенности формирования эмпатии у детей дошкольного возраста. Приведены методы и формы работы по воспитанию чуткости у детей. Представлены результаты экспериментально-исследовательской работы, подтверждающие необходимость внедрения специально организованных занятий с детьми по воспитанию эмпатии и отзывчивости.

Ключевые слова: *эмпатия, отзывчивость, педагогические условия, дети старшего дошкольного возраста, игра.*

EFFECTIVENESS OF SPECIALLY ARRANGED LESSONS WITH PRESCHOOL AGE CHILDREN IN THE PROCESS OF EMPATHY AND SENSITIVITY UPBRINGING

I. G. Tabachnyk, A. S. Piekharieva

The article provided the essential characteristics of the concepts of empathy, responsiveness, compassion. The particular qualities of formation of empathy in children of preschool age are represented. Article exhibit methods and forms of education for sensitivity of children. The results of experimental research, confirming the need for the introduction of a specially-organized activities with children to educate empathy and responsiveness are given

Keywords: *Empathy, responsiveness, pedagogical conditions, children of preschool age, the game.*

Табачник І. Г. – кандидат психологічних наук, викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти, комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: itabachnik@mail.ua

Tabachnyk I. G. – Candidate of Psychological Sciences, Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Communal Institution «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: itabachnik@mail.ua

Пехарєва А. С. – викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти, комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна).

Piekharieva A. S. – Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Communal Institution «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine).